

Далибор З. ВЕЛОЈИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ПОЛОЖАЈ ИСЛАМСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У МОРАВСКОЈ БАНОВИНИ**

Апстракт: У раду се обрађује положај Исламске заједнице на територији Моравске бановине у периоду 1929-1941. године, посматран преко деловања нишког вакуфско меарифског повереништва. Ова заједница, иако малобројна, своје активности спроводила је углавном у већим градовима, где је и постојао одређен проценат муслиманског становништва. Рад заједнице базирао се на културно-просветној делатности, али и финансијске помоћи угроженим породицама. Рад је настао на основу архивске грађе, пре свега похрањене у Архиву Ниша, у фонду Среско вакуфског меарифског повереништва, као и релевантне литературе.

Кључне речи: Исламска заједница, муслимани, Моравска бановина, Ниш, Краљевина Југославија.

Након завођења диктатуре 1929. године, Краљевина Југославије подељена је на девет бановина (Дравска, Дунавска, Дринска, Моравска, Зетска, Вардарска, Савска, Приморска Врбаска) и Управу града Београда, као засебну административну јединицу (Велојић 2023, 42-43). Већи део централне Србије, територије од пре балканских ратова, ушао је у састав Моравске бановине. Са центром у Нишу и са 40 округа, Моравска бановина заузимала је површину од 25.466 км² са 1.435.844 становника.¹

У Краљевини Југославији настојало се да се црква одвоји од државе, што је и учињено Октроисаним уставом из 1931. године.² По уставу, нико није био дужан да учествује у верским обредима, али је учешће налагано малолетним лицима и војсци (Радић 2007: 646). У школама је прописано да чисто ученичка удружења не могу бити на верској или племенској основи, али да ван школе ученици могу бити чланови верских удружења своје верске заједнице. Такође је настава из веронауке спадала у надлежност Министарства просвете, али у координацији са надлежним верским властима.³

* Виши научни сарадник, ORCID 0000-0002-2896-275X, d.velojic@yahoo.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-66/2024-03 од 26. 1. 2024. године.

1 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, I, IX.

2 Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, прир. *Југословенски федерализам, идеје и стварности* (Београд: Просвета, 1987), I, 307.

3 АЈ-66-653-1111. Правилник о извршењу одредаба о верској настави по Закону о средњим школама и Закону о учитељским школама, с. н. бр. 1119 од 14. јануара 1930.

Већинско становништво бановине чинили су Срби православне вероисповести (око 95%), док је муслимана било нешто преко 58.000 становника (око 4%). У поређењу са осталим бановинама проценат становништва муслиманске вероисповести био је међу најнижима (испред Дравске 0,08% и Дринске 0,11%). Далеко већи проценат муслимана био је у Зетској (34%), Вардарској (31%) и Врбаској бановини (24%).⁴

Према попису из 1931. године, верска структура становништва Моравске бановине може се представити табелом:⁵

Срез	Правосл.	Римокат.	Евангел.	Остали хришћани	Муслим.	Остале религије
1	2	3	4	5	6	7
Алексинач	29.706	251	4	6	389	9
Бања	28.573	14	-	-	1	-
Бела Паланка	23.291	15	-	-	450	-
Белица	48.473	304	-	23	34	32
Бољевац	35.285	872	23	5	27	3
Брза Паланка	19.599	24	3	2	1	-
Цариброд	21.565	144	-	1	55	-
Деспотовац	24.990	600	5	14	31	-
Добрич	44.313	50	-	-	1.134	-
Голубац	15.979	95	4	1	14	-
Хомоље	23.285	18	-	1	2	-
Кључ	20.669	63	-	7	34	1
Копаоник	19.105	6	-	-	3	-
Косаница	24.853	16	2	2	103	-
Крајина	20.323	23	-	4	-	1
Лаб	7.604	19	-	-	27.174	-
Левач	29.032	8	1	-	1	-
Лужница	33.171	205	2	-	50	-
Млава	52.459	80	5	-	4	1
Морава	30.457	12	-	-	102	-
Неготин	40.959	168	6	38	86	4
Ниш	102.970	2.486	50	54	3.043	379
Нишава	71.459	295	3	-	887	115
Параћин	33.975	857	40	13	38	8
Пореч	15.496	30	1	3	18	1
Прокупље	59.919	94	-	1	549	-
Расина	80.731	567	24	13	477	13
Раваница	22.776	846	8	28	57	28

4 Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, II, VII.

5 Исио, II, 8.

1	2	3	4	5	6	7
Ражањ	25.727	20	1	-	31	1
Ресава	36.390	58	1	-	-	6
Сврљиг	28.824	28	-	-	18	-
Темнић	27.645	12	1	-	35	2
Тимок	16.656	8	-	-	2	-
Трстеник	46.079	117	6	4	19	1
Вучитрн	8.698	174	15	8	23.353	-
Заглавак	40.413	410	9	6	179	-
Зајечар	56.202	1.265	40	46	269	28
Звижд	23.386	40	1	2	3	1
Жича	52.478	748	13	15	118	30
Жупа	22.975	19	-	2	2	-
Укупно Моравска бановина	1.364.490	11.061	268	299	58.802	664

У табелу нису унети припадници израелитске вероисповести, којих је на територији читаве бановине било 586, а највише су насељавали веће градове, као Ниш и Пирот. Православно становништво имало је апсолутну већину у бановини, око 95%. Значајнији проценат имали су припадници исламске вероисповести око 4% (са већином у срезovima Лаб и Вучитрн и одређеним процентом у срезovima Добрич и Ниш), док су римокатолици имали 0,77% (Велојић 2023: 119).

Исламска верска заједница, као друга по броју верника у Моравској бановини, распрострањена је била углавном на територији срезова Лаб и Вучитрн, у којима је албанско становништво чинило већину. Приликом поделе земље 1929. године,⁶ у састав Моравске бановине ушао је и Дренички срез са седам општина и 25.811 становника, од чега 21.517 исламске вероисповести.⁷ Приликом измена граница из августа 1931. године, Дренички срез припојен је Зетској бановини, тако да је број муслимана знатно смањен. Албанци у Југославији административно су били расцепкани на територије три бановине: Вардарске, Моравске и Зетске.

Муслимана је било и у већим местима, пре свега у Нишу, као бановинском центру (2.356 муслимана према попису из 1931. године), Прокуљу (391), Белој Паланци (237), Пироту (443), Крушевцу (220) и Зајечару (199).⁸ Одређен проценат муслимана налазимо и у мањим местима, за шта је пример Пуковац у срезу Добричком, где је у попису евидентирано њих 285.⁹

Према Уставу исламске верске заједнице, исламска вера равноправна је са свим осталим верама на територији краљевине. На територији Моравске бановине постојала су муфтијства у Нишу и Подујеву, самостални имамати у Нишу и Прокуљу,

6 Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 232, 04.03.1929, 1.

7 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, I, 117.

8 *Исио*, II, 71.

9 *Исио*, 66.

као и среско факуфско меарифско повереништво у Нишу, подређено Улема меџ-лису у Скопљу. У самом Нишу, како је напред наведено, муслимана је било преко 2.300, иако је, према извештају среског шеријатског судије, у граду постојао велики број Рома муслиманске вероисповести:

„...и како се сви њобожњи муслимани сасијоје скоро једино од цијана, њо разним и небројеним оишиинама, који се једино као муслимани воде њо маиичним књијама, а у сиишину већином нису никакве вере, ниши су њојом кришиени, ниши хоџом ѡурчени, ниши се они уоишије ни у шииа разумеју, ниши хоће да разуме, неџо једино када их њолициија ѡшера за венчање, онда се као њобожњи муслимани венчају код ової суда, ња ѡред оваквої и јединої у држави сииања сивари ѡишиисани уоишије не може зна-иши како и на оји начин да се међу њима избори ѡведе, ко да их ѡведе и ко да се ѡсїави у ѡим срезовима. Цијани су ѡзнаиши и у оним месїима їде се још ѡравих муслимана налази, а камо ли овде, їде су ѡре 60 їодина сами, овако у мањини оїшали, ња је лако ѡјмииши какви су ѡо муслимани. И овде у Нишу їде су најїрисїиїуачнији исламу највише их је ѡод кришианским именима и све скоро кришианске верске обреде врше као славе, ѡрасїосе ишїг.“¹⁰

Након ослобођења Ниша 1878. године и исељавања муслимана, велики број џамија у граду је срушен, осим џамије Ислам аге Хадревића, у центру града (Андрејевић 1995: 331). Током времена и услед небриге, џамија је постала склона паду и забрњен је улазак верницима. Општина нишка донела је одлуку о рушењу, услед лошег стања џамије, али и након доношења новог генералног регулационог плана, који је на том месту предвиђао женску гимназију. Повереништво се енергично успротивило тој одлуци наводећи:

„...ако шїај суд ѡо својој ранијој наредби.....буде рушио једину џамију у Лишїа-ниновој улици уложиће се ѡрошесїї од сїране савешника ової ѡверенсїива највишој власиши у земљи, јер се само ѡо мишљењу сїручне комисије не може рушииши једина до-їомоља, неџо је ѡошредно дубоко уверење доишичне комисије, неџо је ѡошредно да шїај суд ѡрисїиане на услове ової ѡверенсїива, који су означени у їоре наведеним одлукама, шїе се ѡодиїне једна леїа друїа нова џамија, ѡошїо је Ниш седишије Моравска дановине у којој дановини живи їреко 70.000 исламскої сїиановнишиїва срїске нације.

Када би се у оваквим околносїиима једина џамија у седишиїу Моравске бановине без икаква сїоразума од сїране шїоїа суда ѡорушила и на ѡрисилан начин одузео оїромни џамијски ѡлац и на исїиом ѡлацу саїрадила се женска їмназија шїо би било неїошїиовање Усїїава Исламске верске заједнице Краљевине Јуїославије.“¹¹

Предлог среског вакуфског меарифског повереништва био је да се одреди плац граду, као и да се откупе околне зграде, ради подизања нове џамије. Алтернатива је била подизање џамије на другом месту, у Београд махали, где је било доста муслиманских кућа, како се наводи:

10 ИАН, Среско вакуфско меарифско повереништво Ниш, к. 2, 68. Среско вакуфско меарифско повереништво Ниш вакуфској дирекцији у Скопљу бр. 638 од 30. августа 1932.

11 ИАН, Среско вакуфско меарифско повереништво Ниш, к. 1, 49. Среско вакуфско меарифско повереништво суду општине нишке бр. 49 од 2. марта 1931.

„...а у којој се махали од пре 30 година налазила џамија која је услед великих поплава срушена, а џамац од старе џамије, као и минаре и данас постоје у Београд махали. Дочим се је пре две године од старе овдашње суда општинске џамије са џамацем у Лешјаниној улици предлажало, да се исти џамац рекулационом плану мора рушити и на месту исте џамије подигнути женску гимназију, стога доле поштински саветници једногласно закључују: Да суд општинске града Ниша обавезе се да ће цели грађевински материјал од старе џамије пренети на свој терет у Београд махалу, где са истим материјалом, а ако не би исти материјал био довољан, да има за свој новац прибавити и подигнути у Београд махали нову џамију, у величини старе, а која мора имати своје двориште, а пошто је џамац у Београд махали нејодесан, суд општинске нишке биће дужан да откупи једну суседну кућу, а што је кућа Д. М., јеврејке, која је кућа у исто време изложена на продају и вреди по данашњим месним ценима 25-30.000 динара. Пошто је садања џамија са старим џамијским џамацем на центру вароши Ниша, по данашњим месним ценима вреди преко 250.000 динара, ово поверенство закључује да овдашњи суд донесе своју одлуку да у замену џамије и џамијској старој џамаца у Лешјаниној улици, предаје овом поверенству на слободно управљање једну половину биоскопа званог Велика Србија са џамацем и једним православног дућаном, који се налази на џамацу истој биоскопа у Вождовој улици у Нишу од које је биоскопа друштво половина вакуфска својина и тако да би цели биоскоп са џамацем и са два дућана постојао вакуфска својина.“¹²

Џамија је и даље остала на свом месту, а судећи по одлукама скупштине повереништва, уложено је око 50.000 динара у њену оправку.¹³

Иначе, повереништво је у граду располагало некретностима, између осталог у Лешјаниној улици плацем вредним 150.000 динара, дућанима у Вождовој исте вредности и плацем око кога се спорило са бановином у вредности од 500.000 динара.¹⁴ Предмет спора, али са државним властима, представљало је и муслиманско гробље које се нашло на месту будуће железничке пруге. Наиме, плац за муслиманско гробље је још 1925. године уступљен повереништву, да би његов већи део предат Дирекцији државних железница. У одлуци, саопштеној члановима повереништва на редовној скупштини, наведено је да је од исламске верске заједнице држава већ одузела плац у вредности од око 5.000.000 динара, на коме су изграђене касарна и основна школа. У захтеву, упућеном Дирекцији државних железница, тражена је компензација, односно, уступање адекватног плаца за подизање новог гробља.¹⁵

Повереништво у Нишу активно је помагало школовање омладине и ван граница бановине. Иницијатива потекла из овог повереништва, да се прикупи одређена сума новца за подизање ђачког дома и џамије у Београду, одобрена је од стране управног одбора београдског Гајрета. Поред прилога чланова, у Београд је послата и сума новца у износу од 3.000 динара из касе повереништва.¹⁶ Такође је из повереништва у Нишу иницирана акција сакупљања добровољних прилога за изградњу

12 *Истио*, 129. Записник са редовне седнице од 29. маја 1930.

13 *Истио*. Записник од 5. априла 1932.

14 *Истио*. Списак непокретног иметка из 1931.

15 *Истио*, Записник са седнице од 9. марта 1930.

16 *Истио*, Записник од 11. марта 1930.

цамије у Пироту. Како су тамошњи имами били доста инертни по том питању, замерка је изнета пред вакуфску дирекцију у Скопљу.¹⁷

С обзиром на чињеницу да су муслимани представљали далеко мању верску заједницу у односу на православне хришћане, једна од брига бановинских власти била је усклађивање обележавања верских празника у државним институцијама. Већ 1931. године, након доношења Устава исламске верске заједнице, повереништво из Ниша упутило је замерку, а након случаја у Нишавском срезу, да припадници муслиманске вероисповести не могу присуствовати свечаностима других верских заједница. Пре свега, замерка се односила на присуство муслиманске деце из основних школа православним верским обредима:

„.....йоишо чл. 108 Устава исламске верске заједнице йаси: Прийадници Ислама не моју се йринуђиваиши да сарађују или йрисуcйвују којем чину или свечаности која носи обележје искључиво друге вере. Према йоме, муслиманска деца која йохађају основне школе, као и средње школе, морају се одвојиши од йравославне вере када им се йредаје веронаука, ниши се моју водиши у цркву у оним данима када се воде ђаци у цркву, ниши им се може дозволиши да иду у цркву из дружељубља йо својој вољи, ниши им се може дозволиши да иду у цркву из радозналости, да иду са својим друговима.“¹⁸

Бановинске власти су реаговале, подсећајући да устав даје подједнака права свим религијама. Саветовано је повереништву да строго води рачуна о томе колико се школске власти придржавају наређења и да у случају одступања сваки случај пријаве надлежном среском начелству позивајући се истовремено на цитирано наређење и захтевајући да се виновници казне. Уколико таква интервенција не успе, повереништво ће случај пријавити муфтијству које је дужно предузети потребне кораке код надлежних власти. У случају неуспеха, муфтијство ће предмет препустити Улема-меџлису са претходним извештајем и предлогом за предузимање даљих мера.¹⁹

Сама банска управа скретала је пажњу приликом сваког хришћанског празника, да присуство муслимана није обавезно.²⁰ И поред ових упутстава, долазило је неспоразума, нарочито у погледу верске наставе у школама. Изнета је примедба Исламске верске заједнице на израду школских уџбеника, затим на одређивање тема писмених задатака, а до скандала је дошло приликом држања предавања о Светом Сави. Улема меџлис у Скопљу пренео је нишком вакуфско меарифском повереништву одлуку министра просвете да се у свим стручним и верским школама римокатоличке цркве, исламске верске заједнице и јеврејских вероисповедних општина на празник Светог Саве обустави рад и одржи предавање. Улема меџлис је отворено позвао на непослушност,

17 *Исйо*, к. 11, 573. Исламска верска заједница Улема меџлис у Скопљу бр. 2322/39 од 21. маја 1939.

18 *Исйо*, к.1. Среско вакуфско меарифско повереништво у Нишу бр. 92 од 10.априла 1931.

19 *Исйо*, к. 2. Допис муфтијства из Скопља повереништву из Ниша бр. 476 из 1932.

20 ИАНг-Б, Рудник бакра Бор, к. 12, ф. 4. Упутство Краљевске банске управе Моравске бановине срезу зајечарском за прославу Видовдана од 26. јуна 1939; ИАН, Среско вакуфско меарифско повереништво Ниш, к. 2, 576.

скрећући пажњу на устав.²¹ Ова наредба из Скопља односила се, пре свега, на Ниш, Прокуље и Пирот, с обзиром на то да су у овим градовима постојале верске школе.²² Други пример је захтев да се муслиманска деца не приморавају да присуствују прославама Црвеног крста нити да носе заставе овог друштва. Министарство просвете одговорило је да знак Црвеног крста не представља верско обележје, већ је то међународно усвојен знак за обележавање установа и појединаца који обављају хуманитарни рад и који уживају поштовање и неутралност и од непријатеља у рату.²³

Држање верске наставе у основним школама итекако је ишло на штету националних и верских мањина, с обзиром на ингеренције општина. Наиме, према пројекту Закона о верској настави општине су саме одлучивале о финансирању вероучитеља. Исламска верска заједница није била у законској обавези нити у финансијској могућности да плаћа хонорарни рад вероучитеља у државним школама. Упозорени су родитељи и тражено је од њих да се заинтересују за овај проблем, тако што ће код школских власти настојати да обезбеде редовну наставу из веронауке. Ово је, међутим, наишло на слаб одзив од стране родитеља, а вероучитељи су се и даље обраћали представкама и малбама Улема-меџлису да им регулише и исплати хонораре. Намера Улема-меџлиса била је да у сваком случају обезбеди верску наставу у основним школама, тако да је кривица свађена на родитеље, пошто нису у својим општинама издејствовали буџетска средства за веронауку. Занимљив је позив грађанима исламске вероисповести пред изборе да поведу рачуна не само о моралним особинама кандидата, патриотизму и верности краљу и отаџбини, већ и о њиховим религиозним начелима.²⁴

По питању уџбеника у државним школама такође је изнета примедба, пошто је, по мишљењу Исламске верске заједнице било доста неподесног градива, које је вређало верска осећања муслимана. Министарство просвете одобрило је уџбенике за школе у којима има муслиманске деце, по препоруци Улема-меџлиса. Договорено је да уџбенике штампа Државна штампарија у Сарајеву, пошто су „само они рађени у духу верске *тирџеливосиџи* и нема у њима *ирадива* кје би вређало било чија верска осећања“. Улема-меџлис је отишао корак даље и именовано конкретне уџбенике које би требало избацити из наставе.²⁵

Положај муслимана у гарнизонима на територији Моравске бановине такође је узрокован њиховим процентом. У вези са тим, изнета је и примедба на положај муслимана у војсци, с обзиром на њихове посебне потребе:

„Будући да у нашој војсци служи знатан број војника исламске вере чији су верски назори различити од оних осталих судругова, а и начин живота у неким питањима опредељен верским прописима, дешава се у војсци ради помањкања међусобног разумевања случајева, који без нужде даје поводе незадовољству и тужакању, о чему сам и пре узимао прилике известити на вишим местима. Понукан са

21 ИАН, Среско вакуфско меарифско повереништво Ниш, к. 11, 1. Исламска верска заједница бр. 2/39 од 25. јануара 1939.

22 У Нишу је, према подацима из 1933. године, верску школу похађао 141 ученик. *Исџо*, к. 2, 26/183. Списак верских школа на територији нишког повереништва из 1933.

23 *Исџо*, к. 5. Распис скопског муфтијства бр. 1697 од 24. децембра 1934.

24 *Исџо*, к. 3. Распис Улема-меџлиса у Скопљу бр. 3307 од 20. септембра 1933.

25 *Исџо*, к. 5. Распис скопског муфтијства бр. 287 од 7. марта 1935.

сличним узроцима поднашам високом Министарству следеће потребе, којима би у овој ствари требало на првом месту удовољити.

1. *Требало би да више војничке формације имају своје имање особито у оним местима где није могуће наћи хонорарној имама и да имама имају могућности у одређеном рејону долазити у чешићи додир са војницима.*
2. *Да се омогући војницима дневно клањање, одредивши за то довољно просторија и да им се омогући верски проширано куйање.*
3. *Да се од муслимана не тражи да присусују заједничкој молитви пре јела, јер код исламских нема иришом молитве, него само стомен боја; исто да се не тражи од исламских у овој и другим приликама скидање капе, јер овај знак поштовања није познат код муслимана, те и његов изостанак ниошито нешоштовање према којем чину или особи.*
4. *Да се муслиманима не честитију свечаности других вера.*
5. *Пошребно би било да йравила службе за војску йрејледају особе које йознају исламске йройисе и верско мишљење муслимана, те да се на евентуалне разноликости узме обзира.*
6. *Да се у смртним случајевима чим йре додрави исламски свештеник и довољан број особа ради сахране.*²⁶

Напоредо са тим изнета је и примедба референата за вероисповест при Министарству војске и морнарице, у вези са нерешеним статусом војних свештеника (Милкић 2009: 20). Интервенција је уследила, тако да је подједнака пажња посвећивана свим верским празницима и у складу са тим планирана и настава, али и начин исхране у гарнизону што је подразумевало додатно ангажовање особља у војничким кухињама од припреме посне хране па до ноћног дежурства приликом прославе Рамазана (Велојић 2014: 209). Јединице гарнизона израђивале су прорачуне за требовање артикала људске хране по националности и верској припадности војника у којима су засебно требоване намирнице за хришћане и муслимане.²⁷ Што се извођења верске наставе тиче, држана је истовремено за све војнике од стране тројице свештеника: православне, католичке и исламске вероисповести.²⁸ Приликом прославе верских празника, у џамијама су у обавези била да присуствују по један официр православне и католичке вероисповести из свих команди и штабова.²⁹

Живот и понашање муслимана одвијали су се у духу верских правила. Такође су и бракови слапани према прописима шеријатских судова. Шеријатски судови забрањивали су начелно мешовите бракове. Изузетно је прописивано да се

„муслиманима који живе у крајевима осейљиво мање насељеним муслиманима, може одобрити венчање са немуслиманком йред шеријатским судом Реис-ул-улема йо йредлоју надлежној шеријатској суда, сйављеној йуштем Врховној шеријатској суда.

26 АЈ-69-158. Допис Министарства војске и морнарице Министарству вера.

27 За муслимане су посебно рачунате намирнице за безмасне дане: прорачун хране за 16. пешадијски пук јануар-септембар 1940. (ВА, II 17, к. 626, ф. 3, 31/2), за 10. самостални артиљеријски дивизион (Исйо, 34/3), за 5. ваздухопловну базу (Исйо, 29/3), за 1. пионирски пук (Исйо, 37/2).

28 Исйо, к. 912, ф. 9, 18/1. Наредба команданта нишког гарнизона бр. 71 за 24. мај 1940.

29 Исйо, 9/1. наредба бр. 55 за 27. новембар 1939.

*Овако склопљен брак њо шеријату, као и сви они мешовити бракови који су досад склопљени њо шеријатским пројисима, сматрају се важним и све њихове последице просуђиваће се њо шеријатским пројисима.*³⁰

Очигледно је да су закони детаљно прописивали поступке приликом уласка у брак и односа са немуслиманима. Међутим, случајеве ванбрачне заједнице исламска заједница није била у стању да контролише. Долазак одређеног броја радника из других крајева земље у индустријске области Моравске бановине, подразумевао је и нове облике понашања, недоличне патријархалном свету. Ванбрачне заједнице, у које су муслимански радници улазили са хришћанкама првенствено су иритирале православно свештенство. Таква појава распространила се нарочито у околини Бора, након пријема у службу већег броја рудара муслимана. Епархија тимочка апеловала је код дирекције Борских рудника да поведе рачуна о понашању својих радника и намештеника, пошто су улазили у односе и са удатим женама. Како је таква појава била у супротности са хришћанским моралом, захтевано је да се починиоци најстроже казне и да се отпусте из службе.³¹ Одговор дирекције био је да нису у могућности, али и да не желе да своје раднике контролишу у ванрадно време, а што се тиче отпуштања припадника муслиманске вероисповести, таква одлука могла би се протумачити као пример верске нетолеранције, што је противно законима.³² У сваком случају, за овакве поступке надлежна је била грађанска власт, тачније, полиција и судови.

Иако малобројна, исламска вероисповест на територији Моравске бановине држала се компактном и неговала чврсте везе са муслиманима у осталим крајевима Југославије. Проблеми који су решавани у овом периоду тицали су се верске наставе и изградње џамија. Неподесно градиво, које је, према оцени Исламске верске заједнице, вређало осећања муслимана, избацивано је и одобрени су нови уџбеници. Бановинске власти настојале су да изађу у сусрет захтевима муслиманске заједнице, по питању наставе, верских празника, док су се на државном нивоу ти проблеми рефлектовали преко војне организације. Сами гарнизони на територији Моравске бановине трудили су се да посвете подједнаку пажу свим верским свечаностима, тако да су на основу тога планирали и обуку. Већих активности међу муслиманима није било с обзиром на њихову малобројност.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

АЈ: Архив Југославије
фонд 66, Министарство просвете Краљевине Југославије
фонд 69 Министарство вера Краљевине Југославије

ВА: Војни архив
Пописник 17, фонд Војске Краљевине Југославије

30 ИАН, Среско вакуфско меарифско повереништво Ниш, к. 11, 1/44. Исламска верска заједница бр. 4727/38 од 5. јануара 1939.

31 ИАНг-Б, Рудник бакра Бор, к. 12, ф. 4. Епархија Тимочка дирекцији Борских рудника бр. 1107 од 30. августа 1931.

32 *Исјо*. Одговор дирекције Борских рудника.

ИАН: Историјски архив Ниш
фонд Среског вакуфског меарифског повереништва Ниш

ИАНГ-Б: Историјски архив Неготин, одељење Бор
фонд Рудника бакра Бор

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine (Београд: Државна штамарија, 1938.).
Закон о називу и подели Краљевине на ујравна њодручја
Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, прир. *Јуџословенски федерализам, идеје и сџварносџ*
(Београд: Просвета, 1987), I.

ЛИТЕРАТУРА

Андрејевић 1995: Борислав Андрејевић, „Џамија Ислам аге Хадревића“, у: *Енциклопедина Ниша*, Историја.
Велојић 2014: Далибор Велојић, *Војска у Нишу 1918-1941*, Лепосавић: Институт за српску културу Приштина, 2014.
Велојић 2023: Далибор Велојић, *Моравска бановина 1929-1941*, Лепосавић: Институт за српску културу Приштина, 2023.
Милкић 2009: Миљан Милкић, Униформа војних свештеника у српској и југословенској војсци, *Војно историјски гласник*, 2/2009, 9-30.
Радић, 2007: Радмила Радић, „Српско друштво у 20. веку између две вере, приватно и јавно“, у: *Приватни животи код Срба у двадесетом веку*, уредник: Милан Ристовић (Београд: Клио, 2007).

Dalibor Z. VELOJIĆ

THE POSITION OF THE ISLAMIC COMMUNITY IN MORAVIAN BANOVINA

SUMMARY

Although small in number, the Islamic religion in the territory of the Moravian Banovina remained compact and maintained strong ties with Muslims in other parts of Yugoslavia. Most of the Muslim population was concentrated in Lab and Vučitrn counties, but given the administrative division of the country, it was isolated from other Albanians. The problems that were solved in this period concerned religious teaching and the construction of mosques. In terms of teaching, the Islamic community financed religious schools, the most important of which is in Nis, with, according to data, 141 students. Religious teaching in primary schools was a problem, since the Islamic community had no authority over the delivery of religious education, so it had to intervene *ad hoc* in case of possible benefits for Muslim children. There were no major activities among Muslims considering their small number.

Keywords: Islamic community, Muslims, Moravian Banovina, Niš, Kingdom of Yugoslavia.

Раџ је преџат 11. марта 2024. гоџине, а након мишљења рецензената, одлуком одговорног уредника *Башџине*, одобрен за штампу.